

https://doi.org/10.52754/16947673_2024_35_2

Ваххабийликтин сынга алынышы жана салафийлер менен мамилеси

Галмаматов Атабек Акпаралиевич
Теология илимдеринин доктору (PhD),
Ош мамлекеттик университети,
Арашан гуманитардык институту
Аламүдүн р., Арашан ай., Кыргызстан,
E: mail: atabekg@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-6653-2910

Адылбекова Мадина Адылбековна
Магистрант

Аннотация. Нечен жылдардан бери мусулмандардын көпчүлүгү тарабынан кабыл алынып келген Ахли сүннөт вал-жамаат мазхабы кеңири тараган аймактарда “ахлу бидъатка” каршы күрөшүүлөр негизинен илимий усулдарды колдонуу менен жүргүзүлгөн. Тарыхта диний маселелердеги ихтилафтардын (түшүнбөстүк, айырмачылык) саясий максатта колдонулушун жана кээ бир ваххабийлик сыяктуу ахлу бидъат фиркалардын кылган иштерин эске албаганда мусулмандар арасында өз пикирин таңуулоодо “зордук зомбудук” методун колдонгондор болгон эмес. Бул макаланы даярдоодо ваххабийликтин таянган булактарын изилдөө жолу менен алардын көз караштарын аныктаган соң, ошол көз караштар, пикирлер тууралуу Ахли сүннөт аалымдарынын да пикирлерине жана талкууларына орун берүү аркылуу сынга алдык. Анткени, окурмандын бул тармакта туура маалымат жана татыктуу, ар тараптуу билим алуусу үчүн мүмкүнчүлүк түзүп берүү милдетибиз.

Ачкыч сөздөр: сүннөт, ваххабийлик, салафийлик, мазхап.

Критика ваххабизма и отношений с салафитами

Галмаматов Атабек Акпаралиевич
Доктор теологических наук (PhD),
Ошский государственный университет,
Арашанский гуманитарный институт,
Аламединский р., село Арашан, Кыргызстан,
E: mail: atabekg@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-6653-2910

Адылбекова Мадина Адылбековна

Магистрант

Аннотация. На протяжении многих лет борьба с «ахлю бидаа» велась преимущественно научными методами в районах распространения признанной большинством мусульман секты «Ахли суннат валь-джамаат». В истории, за исключением использования ихтилафа (непонимания, разногласий) в религиозных вопросах в политических целях и действий некоторых еретических группировок, таких как ваххабизм, не было мусульман, использовавших метод «насилия» для навязывания своего мнения. При подготовке этой статьи, определив их взгляды путем изучения источников, на которые опирается ваххабизм, мы подвергли критике эти взгляды и мнения, предоставив место мнениям и дискуссиям ученых Ахль ас-Сунна. Ведь наш долг – создать возможность читателю получить правильную информацию и достойное, всестороннее образование в этой области.

Ключевые слова: Сунна, ваххабизм, салафиизм, мазхаб.

Criticism of wahhabism and relations with salafis

Galmamatov Atabek

Doctor of Theology (PhD),

Osh State University, Humanitarian Institute of Arashan

Alamedin district, Arashan v., Kyrgyzstan,

E: mail: atabekg@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6653-2910

Adylbekova Madina Adylbekovna

Master

Abstract. For many years, the fight against "ahlu bid'ah" was carried out mainly using scientific methods in the areas where the Ahli sunnat wal-jamaat sect, which has been accepted by the majority of Muslims, is widespread. In history, except for the use of ikhtilaf (misunderstandings, differences) in religious matters for political purposes and the actions of some heretical factions such as Wahhabism, there were no Muslims who used the method of "violent" to impose their opinion. In the preparation of this article, after determining their views by studying the sources relied on by Wahhabism, we criticized those views and opinions by giving space to the opinions and discussions of Ahl al-Sunnah scholars. After all, it is our duty to create an opportunity for the reader to get correct information and decent, comprehensive education in this field.

Keywords: sunnah, wahhabism, salafiism, sect.

1. Ваххабийликтин пайда болушу

Ваххабийлик кыймылы 1700-жылдардын башында, Сауд Аравиясынын Рияд шаарына жакын жерде орун алган Нажд аймагына караштуу Уйайна деген айылда төрөлгөн жана Тамим уруусунан чыккан Мухаммед бин Абдулваххаб¹ (ө.1206/1792) тарабынан негизделген. Ваххабийлер негизинен Ибн Таймия (ө.728/1350) жана анын шакирти Ибн Каййим ал-Жавзийянын (ө.751/1350) көз караштарын карманып, өздөрүн Ахмад бин Ханбалдын мазхабын уланткан сүннийлер катары таанытып келишет. Ошентсе да көптөгөн кылымдардан бери ислам аалымдары тарабынан аныкталып, такталган негизги маселелерди жана мусулман коомчулугу кабыл алып, амал кылып жашап келе жаткан ислам түшүнүгүн четке кагышып, жалпы ислам тарыхында сейрек кездешкен корс мүнөздүү усулду колдонуу менен өз пикирлерин таңуулагандыктан, “ваххабийлер кыймылы” өз алдынча мазхап катары каралган.²

Мухаммед бин Абдулваххаб канчалык Ахмад бин Ханбалдын жолун жолдогонун айтса да, көз караштарында бир топ маселеде айырмалар кездешет. Мисалы, Ахмед бин Ханбалдын айтымында, адилеттүү болсо да, заалым болсо да халифага баш ийүү керектиги жана падышага каршы көтөрүлүш чыгаруунун туура эмес экендиги баса белгиленет. Ошондой эле Имам Ахмад да, шакирттери да

¹ Мухаммед бин Абдулваххаб алгачкы билимин Уйайна казысы болуп иштеген атасынан алган. Өзгөчө Мадинада жашап жүргөн кезинде Ибн Таймиянын китептерин окуп, анын пикирлеринен катуу таасирленген. Басра шаарында төрт жылдай жашап турган учурда аалымдар менен ар кандай жыйналыштарга катышып, анда тавхид темасындагы өзгөчө көз караштарынан улам коомчулуктун тынчын алган. Мухаммед бин Абдулваххаб 1139/1726-жылы Рияд шаарына жакын жайгашкан Хураймила деген жерге көчүп барат жана өзүнө таандык өзгөчө көз караштарынын башатын камтыган “*Китабут-Тавхид*” аттуу эмгегин жазган. 1153/1740-жылы Уйайнага кайтып келип, Мухаммед бин Сауд менен туугандык мамилени бекемдеп, 1158/1745-жылы Сауд өлкөсүнүн түптөлүүсүнө себеп болгон биримдикти түзгөн. Мухаммед бин Абдулваххаб 1206/1792-жылы каза болгон.

² İzmirli, İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelam, İstanbul 1341, I, 164; Fıçlalı, Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri, İstanbul 2001, s. 106; Ebû Zehra, Mezhepler Tarihi, trc. Sıbgatullah Kaya, İstanbul, ts., I, 221.

кыбыланы карап намазга турган (ахли кибладан) бирөөнүн кылган күнөөсүнөн улам эч качан каапырдыкка чыгарышкан эмес жана амалына карап адамдарды ислам дининен чыгаруунун туура эмес экендигин айгинелешкен.³ Демек, ханбалийлердин пикиринде кылган күнөөсүнөн улам эч бир адам түбөлүк тозокто калбайт деп айтылып келсе да, ваххабийлердин көз карашында күнөө кылган адам ширк келтирген болуп саналат. Бул эки көз караш кантип бир болсун?

Ваххабийлик кыймылы пайда болгон Нажд аймагы, Мадинанын түштүк батышынан Бахрейн өлкөсүнө чейинки аймакты ээлеген жана исламга чейин ар кандай ишенимдер кеңири тараган, бадавийлер (көчмөн араптар) жашаган жер эле. Нажд аймагы социалдык жана географиялык абалынан улам ислам тырысында маанилүү жерлердин катарына кире алган эмес. Ислам мамлекеттеринин күчтөнүп, чоң держава болуп турган кездеринде да бадавийлер гана жашаган каралбай калган жер сыяктуу кала берген. Нажд чөлүнүн катаалдыгы жана бадавий таассубу (фанатизми) коомдук жашоону өз таасири астында калтырганы сыңары, адамдарынын катуу мүнөздүү болушуна, жылуу-жумшак мамиледен алыстоосуна да себеп болгон көрүнөт. Бул көрүнүш адамдардын ишеними жана амалдарында да өзүн көрсөткөндүктөн, ислам тарыхында корс мүнөздүүлүгү жана мусулмандарга карата аёосуз мамиле жасоосу менен таанылган харижийлер да Нажд калкынан чоң колдоо көрүп турушкан. Нажд калкы Азирети пайгамбардын (с.а.в.) убагында исламды кабыл алгандардын катарында болгону менен, көпчүлүгү Мусайлама, Сажах, Тулайха сыяктуу жалган пайгамбарларды ээрчип, ишенип кетишкен.

Кабыр жана күмбөздөрдү бидъат деп, аларды зыярат кылууну ширк катары көргөн Мухаммед бин Абдулваххаб Уйайнага жакын жайгашкан Жабила айылындагы шейит

³ Ибн Аби Йаъла, Абу Хусейн Мухаммед, Табакатул-Ханабила, басмага даярдаган Абдуррахман бин Сулайман, Эр-Рияд 1419, 57-8-б.

кеткен сахабалардын күмбөздөрүн жыктырган. Бул кабырда Азирети Абу Бакрдын халифалык убагында жалганчы пайгамбар Мусайламага каршы арасында көптөгөн сахабалар да катышкан Халид бин Валиддин аскерлеринен шейит кеткендер жаткан эле. Ошондой эле Мадинада Жаннатул-Бакийдеги сахабалардын кабырларын жер менен бир кылып тегиздеп салган соң, пайгамбарыбыздын (с.а.в.) агасы, шейиттердин пири Азирети Хамзанын кабыры менен бирге Ухуд согушунда шейит болгон сахабалардын кабырларын да кыйраткан же талкалаган.

Осмон мамлекети ваххабийлик кыймылына каршы илимий жактан да, аскерий жактан да алдын ала чара көрүүгө камынса да, өзгөчө Арап жарым аралындагы өкүлдөрү Ваххабий көтөрүлүшүн токтотуп кала алышкан эмес. Анткени, Осмон мамлекети бул учурларда сырткы күчтөр (орустар, француздар жана Англия) менен катуу күрөш жүргүзүп жаткандыктан, өзгөчө орус-түрк согушунун айынан алсырап турган кезде ваххабийлердин көтөрүлүп чыгышы мамлекеттин иштерин аябай эле кыйын абалда калтырган. Бул көтөрүлүшкө каршы Арап жарым аралындагы жана айланасындагы өкүлдөрүнүн туруштук бере албай баратканын көргөн Осмон мамлекети бул көтөрүлүштү токтотууну Египеттеги өкүлүнө тапшырган. Мехмед Али Пашанын уулу Тосун Пашанын кошууну 1226/1811-жылы 1-мартта Египеттен Хижаз аймагына карай жол алып, 1812-жылы 2-декабрда Мадина шаарын, 1813-жылдын 23-январында Мекке шаарын ваххабийлерден куткарып алган. 1233/1818-жылы катуу тирешүүнүн натыйжасында Ибрахим Паша тарабынан ваххабийлердин акыркы чеби жана борбору болгон Дарбийя да Осмондордун колуна өткөн.⁴ Колго түшүрүлгөн Сауд үй бүлөсүнөн жана кээ бир ваххабий кыймылынын лидерлери да колго түшүрүлүп, Стамбулга жиберилген жана 1819-

⁴ Altundağ, Şinasi, “Mehmed Ali Paşa”, İA, VII, 569; Kurşun, Zekeriya, Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hakimiyeti, Ankara 1998, s. 53.

жылы 17-декабрда өлүм жазасына тартылышкан.⁵ 1818-жылы Ваххабий кыймылынын көтөрүлүштөрү токтотулса да 1822-жылы Сауд үй бүлөсү Рияд шаарын ээлеп, ваххабийликтин борборуна айлантышкан жана айланасындагы майда аймактарды да өздөрүнө карата башташкан.

1912-жылдын 2-январында Британия менен Ибн Сауд алгачкы келишимге кол коюшкан. Келишим боюнча Саудийлер англиялыктарга эч качан душмандык кылбайт, жадагалса, Англиянын душмандары менен да биригип кете албайт эле. Натыйжада Нажд аймагы жана айланасын башкаруу Сауд үй бүлөсүнө, урпактарына таандык экендиги Британия тарабынан кабыл алынат.⁶ 1916-жылы Британия-Индия империясы Ибн Саудка “рыцарь” наамын тартуу кылышкан жана арап уруу башчыларынын баарынан бул көтөрүлүшкө колдоо көрсөтүүсүн талап кылышкан.⁷

Ибн Сауд Арап жарым аралын толук каратып алуу үчүн Шариф Хусейин менен бир тараптан күрөш жүргүзүп жатса да, англиялыктардын буйругу менен Шариф Хусейиндин жетекчилигинде башталган арап көтөрүлүшүнө колдоо көрсөтүүгө мажбур болгон жана “халифалык” араптарга таандык деген көз карашта экендигине басым жасаган. Британиянын архивдеринен табылган бир документте⁸ 1915-жылдын январь айында Ибн Сауддун англиялык өкүлдөргө, эгерде Түркия бийлиги тарабынан “халифаттык башкаруу” токтотула турган болсо, анын сөзсүз түрдө Азирети Мухаммед пайгамбардын (с.а.в.) урпактарына, тагыраагы Амир Хусейинге берилиши керек деп айткандыгы жазылган.

1916-жылдын 26-декабрында англиялыктар менен кол коюлган келишимде Абдулазиз бин Сауд Нажд аймагынын

⁵ Eyüb Sabri Paşa, Tarih-i Vehhâbiyân, İstanbul 1296, s. 283.

⁶ Мажаллатул-Манаар, XXIX/8 (1347/1929), 616-7-66.

⁷ Büyükkara, Mehmet Ali, İhvan'dan Cüheyman'a Suudî Arabistan ve Vehhâbilik, İstanbul 2004, s. 46.

⁸ Public Record Office, London (PRO), Foreign Office (FO), 686/71.

өкүмдары деп жарыя кылынган жана ар кандай согуш же кооптуу учурларда англиялыктардын жардам берүүгө даяр экендиги белгиленген. Ушул эле келишимдин негизинде Саудийлер да Британиядан кабарсыз эч бир иш кылбоого жана Британиянын кеңештерин угууга макулдашылган.⁹

1926-жылдын баштарында Абдулазиз бин Сауд Нажд жана Хижаз аймактарынын “падышасы” деген наам алган.¹⁰ 1927-жылдын 20-май айында падыша Абдулазиз Британия бийлиги менен Жидда келишимине кол коюп, эгемендүүлүгүн кабыл алдырган. Британия бийлигинин колдоосу менен халифалыкка аттанган Шариф Хусейин¹¹

⁹ Ecer, Ahmed Vehbi, Tarihte Vehhâbî Hareketi ve Etkileri, Ankara 2001, s. 172; Kurşun, a.g.e., s. 197.

¹⁰ Karpat, Kemal, İslâm'ın Siyasallaşması, trc. Şiar Yalçın, İstanbul 2005, s. 45; Büyükkara, a.g.e., s. 101.

¹¹ Биринчи дүйнөлүк согуш учурунда Шариф Хусейиндин кол салуусуна каршы туруп, Мадинаны баатырларча коргогон Фахреддин Пашанын аскердик бөлүгүндө кызмат кылган, Шариф Хусейиндин көтөрүлүштөрүнө күбө болгон Нажи Кашиф Бей (Кыжыман) Шариф Хусейин жана анын балдары тууралуу мындай деген: “Абдулазиз ас-Сауд Шариф, Али жана алардын жардамчыларын да Кызыл деңизге карай кууп чыкты. Шарифтер белиндеги кылычтарын да сууруп чыкканга жетишкен жок. Жиддадан өтүп, Кипрге карай качышты. Алла Таала бул ыйык жерлерди алардын жансыз денелерине да насип кылган жок. Шариф Хусейин көп жылдан бери нанын жеп келе жаткан Осмон бийлигинин “каргышына” туш болуп, убалына калды. Малик Абдуллах (Шариф Хусейиндин дагы бир баласы) Иордания королдугун негиздеди. Британиянын колдоосун көрүп тургандыгы үчүн Индияга карай учкан британиялык учактарга база кызматын көрсөтүп турду. Кийинчерээк эркиндикти эңсей баштаган учурда өлтүрүлдү. Аны англиялыктардын өлтүргөндүгү айтылып келет. Атасынан кийин бийликке уулу Таллал келди. Ал да көп өтпөй акылдан азды. Демек, падышасына, халифасына каршы чыккандарды Алла таала да кечирген жок...” (Kıstman, Medine Müdafaası, s. 438-9).

1941-жылдын февраль айында Ортоңку Чыгышта элчилик кызматта турган Феридун Жемал Эркин Эмир Абдуллахтын мынтип айтканы тууралуу сөз кылган: “Күндөрдүн биринде, аср убактысы кирген учур, сарайдын оркестри сарай бакчасында концерт уюштуруп жаткан. Аба-ырайы ачык, терезелер да ачык турган. Кези келип, сарай оркестри баарыбызга белгилүү Измир Маршын ырдай баштады. Атамдын (Шариф Хусейиндин) унутуп калган кээ бир эски күндөрүн эстеп кетпеши үчүн акырын терезени жаап койдум. Аны сезип калган атам мындай деди: “Балам, эмнеге терезени жаап койдун? Жөн кой, ачык турсун. Мени кээ бир эски күндөрүмдү эстеп кетпейин деген максатта жаптыңбы? Мен ичкен суусуна түкүргөн, баш көтөргөн бир пендемин. Күнөөм оор. Өзүмчө падыша боломун деп эңседим. Ач терезени, ушул ырды (маршты) угалы. Ичимдеги өкүнүч, мага эски күндөрүмдү, кылган кылыктарымды кайрадан эскертсин, мени кыйнасын. Бул дүйнөдө азабын тартайын. Алла таала

1930-жылы Абдулазиз бин Сауд тарабынан Хижаздан куугунтукталган соң 1932-жылы 18-сентябрь күнү Нажд жана Хижаз аймактары бириктирилет жана Сауд Аравиясы (королдугу) деген аталышта жаңы өлкө пайда болот.¹² Ошентип, ваххабийликтин негиздерин расмий түрдө, бийликтин мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу менен ар тарапка жаюуга баш оту менен аракет кылган жаңы мамлекет пайда болот же түзүлөт.

Сауд Аравиясы ваххабийлик пропагандасын алгач перс булуңунда жайгашкан өлкөлөрдө жайылтып, андан ары мусулмандар жашаган көптөгөн өлкөлөрдө жайылта баштайт. Ваххабийлер Сауд Аравиясында кеңири отурукташуу менен бирге Египет, Иордания жана Сирия сыяктуу өлкөлөрдө өздөрүн “салафийлер” деп атаган кээ бир исламий багытта сөзү өтүмдүү, таасирдүү инсандарга илхам булагы болушкан. Ваххабийлер өз учурунда Азхар университети сыяктуу көптөгөн исламий билим берүү мекемелеринде таасирдүү болуп турган болсо да, күнүбүздө же учурда мурдагыдай сөзү өтүмдүү болбой, кээ бир радикал көз караштарынан кайтууга, жумшартууга аргасыз болушту.¹³ Өзгөчө Саудийлер өкмөтүнүн колдоосу уланып тургандыктан дүйнөнүн ар тарабында, колунда бар, бай араптардын да ваххабий кыймылында жактоосунан улам ар кандай иш-аракеттерде материалдык кыйынчылык тартышпайт.

Ибн Таймия жана ваххабий кыймылы төмөнкү маселелерде мусулман коомуна өз таасирин тийгизе алды деп айтсак болот:

а. Мазхаптарга баш ийүү жана бир мазхапка гана байлануу шарт эмес деген, ошондой эле мужтахид аалым

акыретте, эсеп күнүндө мени бироз болсо да күнөөлөрүмдөн жеңилдетиши үчүн бул дүйнөдө азабын тартайын.” (Erkin, Feridun Cemal, Dışışlerinde 34 yıl, Ankara 1987, I, 126.)

¹² Hotinli, Rauf Ahmed, “Arabistan”, İA, I, 497.

¹³ S. Hüseyin Nasr, Modern Dünyada Geleneksel İslam, trc. Sara Büyükduru, İstanbul 2001, s. 80

жана имамдардан башкалардын да ижтихады (берген өкүмү, фатвасы) өтүмдүү деген түшүнүктү;

б. Кабыр жана күмбөздөрдү зыярат кылуу бидъат, ал эми алардан жардам жана шапаат суроо күнөө жана ширк деген түшүнүктү;

в. Тасаввуф жана тарикат исламга туура келбеген нерселер деген ишенимди;

г. Өз пикирин туура деп, аны кабыл албагандарды ширк жана куфр менен күнөөлөп, жадагалса өзү туура деп ишенген түшүнүктү таңуулоо же мажбурлоо менен болсо да жеткирүү деген методду калтырышкан.

2. Ваххабийликтин негизги көз караштары

1-Тавхид

Исламдын эң негизги принциби, албетте тавхид ишеними, тагыраагы, жараткан Алла Тааланын жалгыздыгы маселеси. Ислам дини Алла Таалага шерик кошууга тыюу салат жана Алла Таала Ыйык Куранда да Өзүнө ширк келтиргендерди кечирбей тургандыгы тууралуу эскерткен.¹⁴

Азирети Мухаммед (с.а.в.) буттарга сыйынган, Аллага шерик кошкон мушрик коому менен күрөшүп, Азирети Иса (а.с.) менен Азирети Мариямды (а.с.) кудай деп тааныган христиандарды тавхид акыйдасына даават кылган.

Ал эми Ибн Абдулваххаб тавхид темасындагы аят жана хадистерди чечмелөөдө катуу мүнөздүүлүккө салып, радикалдуу көз карашы менен мусулмандарды нечен жылдардан бери ширкте, тагыраагы, каапырлыкта жашап келе жаткандыгын баса белгилейт. Ибн Абдулваххаб тавхиддин пазилеттерин түшүндүрүп жатып мындай деген: *“Ким ыймандуу болуп, ошол ыйманын зулумдук менен аралаштырбаса, ошолор үчүн тынчтык болот. Алар – Туура жол табуучулар”*¹⁵ деген аяты жана тавхид келмеси тууралуу айтылган хадистердин кээ бирин айтып өткөн соң алардан чыгарган өкүмдөрүн түшүндүргөн. Ал өткөн

¹⁴ Ниса сүрөсү, 4/48.

¹⁵ Анъаам сүрөсү, 6/82.

аалымдардын эч биринин айткандарына таянбастан туруп, ширктен кутулуу үчүн тилдин өзү жетишсиз экенин, амалды да шарт кошкондугун билдирген. Анын пикиринде, амал ыймандын бир бөлүгү жана күнөө кылган же ибадаттарда кемчилдик кетирген мусулман динден чыгат.¹⁶

Ибн Абдулваххаптан мурда ислам аалымдары “ыйманга” жүрөк менен тастыктоо деген аныктама берип, ал эми амалдын ыймандын ишке ашуусу жана бекемделиши жагынан алгандагы мааниси тууралуу кенен маалымат берип кетишкен.

Имам Аъзам Абу Ханифа баш болуп, бир топ ханафий фyx аалымдарынын айтымында, “Ыйман Азирети Мухаммеддин (с.а.в.) Алла Тааладан бизге алып келгендиги анык болгон негиздерди толугу менен жүрөктө тастыктап, тил менен икран кылуу” дегенди билдирет.¹⁷

Имам Матуридий жана жалпы ахли сүннөт аалымдары ыймандын жүрөктө ишке ашаарына жана амалдын ыймандын бир бөлүгү эмес деген бирдей көз карашты айтышкан.¹⁸ Амалды ыймандын бир бөлүгү деп айткан кээ бир салафу-салихин (алгачкы доорлордогу) аалымдарыбыз да амалдагы кемчиликтен улам момун-мусулманды динден чыгарышкан эмес.

Ал эми мутазила чоң күнөө кылгандарды ыймандан чыгарса да каапырдыкка чыгарбай, ыйман менен куфрдун ортосунда (ал-манзила байнал-манзилатайн) калат дешкен.¹⁹ Харижилерге келе турган болсок, амалда кемчилик кетиргендерди динден чыгарышкан жана күнөө кылган мусулмандарды өлтүрүшкөн. Ибн Абдулваххаб да

¹⁶ Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-Тавхид, Сауд Аравиясы 1998, 9-11-бб.

¹⁷ Тафтазаний, Саъдуддин Масъуд бин Умар, Шархул-Акаид, Дерсаадет 1326, 153-б; Алийюл Каари, Шархул-фикхил-акбар, Бейрут 1984, 124-б; Харпутий, Абдуллатиф, Танкихул-келам фи акаиди ахли ислам, Дерсаадет, 1330, 252-3-бб.

¹⁸ Матуридий, Китабут-тавхид, басм.даяр. Фетхуллах Хулейф, Александрия, 373-76-бб; Таъвилату ахлис-сунна, басм.даяр. Ибрахим Авазайн ас-Сайид Авазайн, Каир 1994, I/44.

¹⁹ Казы Абдулжаббар, Шархул-усулул-хамса, Бейрут 2001, 471-б.

харижийлердин жолун жолдоп, парзды аткарбаган мусулмандарды каапырдыкка чыгарган.

Ибн Абдулваххаб “Эгерде ким “*лаа илааха илаллах*” деп айтса, Алладан башкага ибадат кылбаса, ал кишини өлтүрүүгө, мал-мүлкүн тартып алууга болбойт жана анын сурагы акыретте Аллага калат” деген хадисти далил келтирет. Ошондой эле Ибн Абдулваххаб бул хадисте мал-мүлк жана жандын коопсуздугу үчүн бир гана тавхид келмесин айтуу жетишсиз, ибадат кылууда бир гана Аллага сыйынуу керек, калгандарын (буттарга сыйынбоо керек) таштоо керек деп, бул шарттарды аткарбагандардын жаны да, мал-мүлкү да бизге адал дейт.²⁰ Чындыгында бул хадисте Алланын жалгыздыгын, Андан башка ибадатка татыктуу заттын жоктугун кабыл кылуу жана муну тил менен кайталап икраз кылуу тавхид үчүн жетиштүү экендиги ачык айкын болуп турса да, амалдагы кемчиликтин айынан, же болбосо кандайдыр бир күнөөсүнөн улам мусулмандарды өлтүрүү жана мал-мүлкүн талап-тоноого жол ачып кеткен.

Тавхидди даражаларга бөлгөн жана амалда да тавхид маселесин кошуп караган Ибн Абдулваххаптын мындай көз карашы²¹ жалпы эле ислам акыйдасынын негиздерине туура келет деп айтуу мүмкүн эмес.

Ахли сүннөт аалымдарынын көз карашында, амалдар “бекем ыймандын” алааматтарынан болуп саналат.²² Ахли сүннөт аалымдары Куран аяттарында айтылган “*билип туруп мусулманды өлтүргөн*”, же болбосо “*Алланын өкүмү менен өкүм жүргүзбөгөн*” кишилерди динден чыгарууга ыктоо маселесин таъвил кылышканда, мындай күнөөлөрдүн аткарылышын адал деп билүүнүн такфирге (динден чыгууга) алып барышы мүмкүндүгүн айтышкан. Келам илиминде “*истихлал*” (Алланын арам кылган нерсесин адал деп

²⁰ Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-тавхид, 20-б.

²¹ Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-тавхид, 12-б; Ecer, a.g.e., s. 68.

²² Кененирээк маалымат алуу үчүн караңыз: Gümüsoğlu, Hasan, “Ыйманın Artması-Eksilmesi Meselesi ve Amel ile İlişkisi” Diyanet İlmî Dergi, c. 44, sy. II, 2008, s. 127 vd.

кабыл алуу) деп аталган бул көрүнүш жүрөктө тастыкталган ыйманга туура келбеген нерсе, тагыраагы, ыйманды жокко чыгарган абал катары көрүлгөндүктөн “куфр” деп саналган.²³

2-Тавассул

Аны колдонуу менен башкага жакындооё “васила” (себеп же ортомчу),²⁴ ошондой эле бир нерсени себеп көрсөтүп, тагыраагы, бирөөнү ортого салып башка бирөөгө жолугуу, же ага жакындооё “тавассул” деп айтылат. Ваххабийлер мусулман бир кишинин Алла Тааладан дуба кылып сураган нерселери үчүн кабырда жаткан салих, олуя инсандарды зыярат кылып, аларды ортомчу, себепчи кылышына “түз эле кабырда жаткан кишиден сурап жаткандай” кабыл алышат. Ошондуктан да өткөн мусулман коомдордун ширк менен жашап өткөнүн айтып, кабырда жаткан олуя менен тавассул кылган мусулман мушрик болуп саналат дешет.²⁵

Мухаммед бин Абдулваххаб тавассул жолу менен дуба кылып суранууга каршы турган. Эгерде кимде-ким ушундай жол менен сурана турган болсо, аны мушрик деп кабыл алган. Аларды саадат доорунда бутка сыйынган мушриктерге жана кечилдерди ыйыкташтырган “ахлу китапка” окшоштурат жана салих пенделердин жанында туруп дуба кылууну эң чоң ширк катары кабыл алышат.²⁶

Ибн Абдулваххаб туу туткан Ибн Таймия өзгөчө көз караштарынын айынан мусулмандар арасында чыр-чатакка жол ачкандыгы үчүн жашоосунун көпчүлүк учурун түрмөлөрдө өткөргөн.²⁷ Анын жалпы аалымдардын

²³ Матуридий, Китабут-тавхид, 348-б; Маккий, Абу Талиб, Куутул-кулууб, Бейрут 1997, II/209; Журжаний, Сайид Шариф, Шархул-мавакиф, Стамбул, II/458; Тафтазаний, Шархул-макарид, басм.даяр. Абдуррахман Умейра, Бейрут 1989, V/203; Шархул-акаид, 142-4-бб; Алийюл Каари, Шархул-фикхил-акбар, 334-б.

²⁴ Журжаний, Таърифат, басм.даяр. Абдуррахман Умейра, Бейрут 1987, 307-б.

²⁵ Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-тавхид, s. 46.

²⁶ Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-тавхид, s. 19.

²⁷ Ибн Баттута, Абу Абдуллах Мухаммед бин Ибрахим, Рихлату Ибн Баттута, Бейрут 2004, 96-б; Коса, Ferhat, “İbn Teymiye”, DİA, XX, 404.

катарынан өзгөчөлөнтүп мусулмандарды ширкке чыгарган көз караштарынын башында кабыр зыяраты жана тавассул маселеси турган. Ибн Таймия жадагалса Расуллахтын (с.а.в.) кабырын зыярат кылууга да тыюу салган. Кабыр зыярат кылуунун ширк экендигин айткан соң аалымдардын көпчүлүгү каршылыгын билдирип, бир тобу Ибн Таймияны тақфир кылган учурлар²⁸ да болгон.

Катип Челеби (1070/1659) кабырды зыярат кылуу тууралуу маселеде Ибн Таймиянын аша чапканын айтып, рух менен дененин байланышы өлүмдөн кийин да уланаарын баса белгилеген. Катип Челеби ушул эле маселеде адамдарды өз эркине коюу да туура эместигин, анткени, кабырды зыярат кылган учурда кээ бир адамдар шам жагып, жип же чүпүрөк байламай сыяктуу адепке да, исламга да туура келбеген нерселерди кылышы мүмкүн экенин айткан. Ошондуктан элге кабырды зыярат кылуу тууралуу эрежелерди туура жана жеткиликтүү кылып түшүндүрүү иштери жүргүзүлүшү керек, болбогон жерден талаш-тартыш же чыр-чатак чыгаруу пайдасыз деген.²⁸ Катип Челеби эл арасындагы диний ритуалдарда же принциптерде жаңылыштар кездеше турган болсо, жакшы үгүт-насааттар менен каталардын алдын алуу керек деп, кабырды зыярат кылуу жана тавассул маселесинде ваххабийлердин көз карашын сынга алган.

Курандагы аяттардын биринде *“Эгерде алар өздөрүнө адилетсиздик кылышса, сага келишет да, Алладан кечирим сурашат, алар үчүн Алланын элчиси да кечирим сураганда, алар Алланын Тооболорду Кабыл Кылуучу, Мээримдүү экендигин табышаар эле”*²⁹ деп айтылган. Аяттын маанисинде мусулмандар Азирети пайгамбарга (с.а.в.) тирүү кезинде же каза болгондон кийин тавассул кылууга жол берилгендиги айтылат.³⁰ Айрыкча, Мухаммед

²⁸ Катип Челеби, Мизанул-хак фи ихтиярил-ахак, басм.даяр. Орхан Шайик Гөкйай, Стамбул 1993, 70-1-бб.

²⁹ Ниса сүрөсү, 3/64.

³⁰ Nebhâni, Yusuf, Şevâhidü'l-Hak, trc. Mehmed Emre, İstanbul ts., s. 62, 157, 225.

сүрөсүнүн 19-аятында Алла Таала Азирети Мухаммедден (с.а.в.) мусулмандардын күнөөлөрүнүн кечирилиши үчүн себепчи (васила) болушун каалаган.

Эгерде бир мусулман киши Алладан сурабай, түздөн-түз кабырда жаткан кишиден суранса, аалымдар тарабынан жактырылган эмес. Бирок, башка ниетте, усулуна ылайыктуу абалда тавассул кылынса, жарайт деп айтышкан.³¹

3-Шапаат

Васила (себеп) кылуу, себепчи кылуу, шапаат тилөө жана колдоо күтүү сыяктуу түшүнүктөрдүн баары бири-бирине жакын, маанилеш болгондуктан ваххабийлер шапаатты четке каккан жана кимдир бирөөдөн шапаат тилөөгө тыюу салышкан.³² Ахмад бин Ханбал жана ханбалий аалымдары шапааттын акыйкат экендигин кабыл алышканын³³ эске ала турган болсок, ваххабийлердин жогорудагы көз карашын Имам Ахмаддын көз карашы менен салыштыруу мүмкүн эместей көрүнөт.

Ахли сүннөт аалымдарынын пикиринде, шапаат кылуу укугу Алла Таалага гана таандык. Ошентсе да Анын гана уруксаты менен пайгамбарлар, шейиттер, олуялар, аалымдар сыяктуу салих инсандардын да шапаат кылышы мүмкүн экендиги тууралуу Куран, сүннөт жана ижмададан далил көрсөтүшкөн.³⁴

Абу Муьийн ан-Насафий жана Тафтазаний сыяктуу келам аалымдары *“Билгин: чындыгында, Алладан башка кудай жок! Өзүңдүн күнөөлөрүңдүн, момун эркектердин жана момун аялдардын (күнөөлөрүнүн) кечирилишин сура. Алла силердин жумушчу ордуңарды да, тыныгуучу ордуңарды да билет”*³⁵ жана *“Бул жерде аларга*

³¹ Toprak, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, Konya 1990, s. 433.

³² Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-тавхид, 103-б.

³³ Ибн Аби Йаъла, Абу Хусейин Мухаммед, Табакатул-Ханабила, 60-б.

³⁴ Тафтазаний, Шархул-акаид, 148-9-бб; Шараний, Абдулваххаб бин Ахмад, ал-Явакид вал-жавахир, Каир 1959, II/171; Харпутий, Танкихул-келам, 342-б.

³⁵ Мухаммед сүрөсү, 47/19.

колдоочуларынын колдоосу да жардам бербейт”,³⁶ деген Курандагы аяттарды шапааттын акыйкаттыгына далил катары келтиришкен. Жогорудагы аятта каапырларга шапаат кылынбай турганы айтылган. Демек, аяттын маанисинен мусулмандарга шапаат бар деген далил чыгарсак болот. Насафий жана Тафтазаний шапаат тууралуу айтылган машхур хадистердин мутаватир даражасына жеткенин жана катъий далилдер менен бекемделгени жөнүндө сөз кылышкан.³⁷

Быйык Курандын көп жеринде пайгамбарыбызга (с.а.в.) үммөтү үчүн дуба кылып, истигфар (кечирилишин сурануусу) кылуусу жана үммөтү үчүн шапаатчы боло турганы айтылган. Ошондой эле анын үммөтү үчүн ошол учурга чейин кылган жана кийин кыла турган дубаларынын баары Жараткан Алла Таала тарабынан кабыл алынаары баяндалган.

Ниса сүрөсүнүн 64-аятында Азирети Мухаммед пайгамбар (с.а.в.) мусулмандардын күнөөлөрү үчүн истигфар кыла турган болсо, Алла Таала аларды кечирет деп айтылган. Ал эми башка бир аятта *“Аладан башка кудай жок экенин билгин. Өзүң үчүн да, момун эркектер жана аялдар үчүн да истигфар кыл”*³⁸ делген. Тактап айтканда, пайгамбарыбыздын (с.а.в.) шапаатынын жардамы менен үммөтүндөгү күнөөлүүлөрдүн кечирилиши тууралуу кабар берилет.

4-Кабыр зыяраты

Ибн Абдулваххаптын пикиринде, олуя заттардын кабырларын зыярат кылуу жана бул зыяраттарды пенденин салих амалдарынын катарына кошуу бидъат болуп саналат. Эгерде ким кабыр зыяратын салих амалдардан десе, айткан кишинин мал-мүлкү жана жанын адал (анын өлтүрүлүшү

³⁶ Муддассир сүрөсү, 74/48.

³⁷ Насафий, Абул Муъийн Маймун бин Мухаммед, Табсиратул-адилла фи усулид-дин, басм.даяр. Клауд Салама, Дамаск 1993, 793-б; Тафтазаний, Шархул-акаид, 149-б.

³⁸ Мухаммед сүрөсү, 47/19

жана байлыгынын таланып-тонолушуна уруксат) болуп, кылган иши каапырдыктын белгиси катары кбыл алыгандыктан³⁹ ваххабийлер кайсыл жерди каратып алса талап-тоноп, кабырларды жер менен бир кылып жок кыла беришкен.

Кабырды зыярат кылууга Мухаммед пайгамбарыбыз (с.а.в.) өзү үндөгөнү үчүн жана зыярат кылганга да, зыярат кылынганга да пайдалуу болгондуктан төрт мазхаптын имамдары, улуу мужтахид аалымдарыбыз “мандуб” деп өкүм беришкен.⁴⁰

Ваххабийлердин олуя кишилердин кабырларын зыярат кылган мусулмандарды тууралуу “кабырга жана инсанга ибадат кылып жатат” деген пикирлери туура эмес. Анткени, олуяларды жана мүрзөлөрдү зыярат кылган кишилер да ар бир момун- мусулман сыяктуу ибадат бир гана Алла Таалага кылынат деп ишенишет. Ал кишинин кабырды зыярат кылуусундагы негизги максаты - ага сыйынуу же андан тиленүү эмес, ал кабырда жаткан олуя же салих бир пенденин урматына тавассул кылып, Алла Таалага жакындоо, Анын ыраазычылыгын алуу, кулдук вазыйпасын татыктуу орундатуу гана.

Төрт мазхаптын имамдары Азирети Мухаммеддин (с.а.в.) кабырын зыярат кылуунун өкүмүн мустахаб дешкен. Өзгөчө ханафийлерде важып даражасында сүннөт деп кабыл алынса, маликий имамдары важып деп айтышкан. Равза-и мутаххараны зыярат кылуу мусулмандар арасында ижма менен сүннөт деп кабыл алынган.⁴¹ Пайгамбарыбыз Азирети Мухаммед (с.а.в.) да кабырларды зыярат кылган, өзгөчө Ухудда шейит кеткендердин кабырларын белгилүү күндөр аралыгында зыярат кылып турган.

³⁹ Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-тавхид, 39-45-66.

⁴⁰ Toprak, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, Konya 1990, s. 420; Şeker, Mehmet, "Kabir", DİA, XXIV, 36.

⁴¹ Хайтамий, Ахмад бин Хажар ал-Маккий, Тухфатуз-зуваар ила кабрин-набиййил-мухтар, басм. даяр. ас-Сайид Абу Умар, Танга 1992, 55, 59-б; Nebhânî, Yusuf bin İsmail, Şevâhidü'l-Hak, trc. Mehmed Emre, İstanbul ts., s. 64, 75.

Исламдын алгачкы доорунда Азирети пайгамбарыбыздын (с.а.в.) кабырды зыярат кылууга тыюу салганы маалым. Себеби, ошол учурда адамдардын буттарга сыйынуусу, алардан жардам күтүшү жана кабыр башында ар кандай ырым-жырымдарды аткаруусу сыяктуу ширкке жетелеген көйгөйлөрдөн арыла элек, тавхид ишенимин толук кандуу түшүнүп, аң сезимине сиңдире элек кез эле. Айрыкча ал доордогу кабырлардын баары мүшриктерге таандык болуп, мусулмандардын кабыры жокко эсе болчу.⁴²

Тавхид акыйдасы мусулмандар тарабынан татыктуу деңгээлде кабылданып, исламий жашоо коомго орношкондон кийин Расулуллах (с.а.в.) кабырды зыярат кылууга үндөп, *“Силерге кабырларды зыярат кылууга тыюу салган элем, эми зыярат кылгыла”*,⁴³ деп уруксат берген. Өзү да энесинин кабырын зыярат кылуу менен баштап берген. Андан соң сахабалар да, кийинки учурларда мусулмандар да кабырларды зыярат кылууну улантышкан.

Пайгамбарыбыз Азирети Мухаммеддин (с.а.в.) көрүстөндөргө барган кезде анда жаткандарга *салам берүүсү жана салам берүүнү буюруусу*,⁴⁴ *зыярат кылынган жер*⁴⁵ деген мааниде *“мазар”* деп аталышы жана бул амалды зыярат деп атоонун себеби - тирүүлүктөгүдөй кабырда да кандайдыр бир жашоонун уланып жатканын түшүндүрөт.

5-Бидъат

Ваххабий кыймылынын диний көз караштарында негизги принциптердин бири *“бидъатка”* байланыштуу. Бидъат - сахаба жана табиун доорунда кездешпеген, сүннөткө туура келбеген, жаңы пайда болгон жана шарый далилге таянбастан кылынган иш деген маанилерде колдонулат.⁴⁶

⁴² Алусий, Шихабуддин Махмуд, Рухул-маъаний, Бейрут 1998, VI/188.

⁴³ Муслим, *“Жанаиз”*, 36; Абу Давуд, *“Жанаиз”*, 18; Ибн Мааж, *“Жанаиз”*, 47.

⁴⁴ Муслим, *“Жанаиз”*, 35; Насий, *“Жанаиз”*, 103, Ибн Мааж, *“Жанаиз”*, 36.

⁴⁵ Шамсуддин Сами, Камусу Туркий, Дерсадет 1317, II/1330.

⁴⁶ Журжаний, Таърифат, 68-б; Катип Челеби, Мизанул-Хак, 65-б.

Тафтазаний динге катуу берилгендердин бидъатты туура эмес түшүнгөндүктөрүнүн, “алар жаңы нерселердин сахаба жана табиун доорунда кездешпегендигин билишпейт. Буга шарияттан далилдери да жок” – деп сындаган. Ошондой эле динде аша чапкандар далили жок туруп, “динде кийин пайда болгон нерселерден алыс тургула” деген хадиске таянуу менен сахаба жана табиун учурунда кездешпеген нерсенин баарын бидъат катары көрүшкөн.⁴⁷ Бидъат маселесин ваххабийлер жалпы мааниде эле кабыл алып түшүнүшкөнү үчүн динге тиешеси жок бир канча маселени динге тиешелүү кылып көрсөтүшүп, аларды куфр жана ширк катары баалашкан.

Ваххабийлер мечиттердеги кол өнөрчүлүктүн натыйжасында жасалгаланган кооз керамикаларга, көздүн жоосун алган көркөм куполдор жана мунараларга да каршы чыгышкан. Ушул сыяктуу өзгөрүүлөр жана өнүгүүлөр кийин пайда болгон-деген мааниде “бидъат” деп аталса да, түздөн-түз ибадатка, диндин негиздерине таасирин тийгизбегендиги үчүн бидъат өкүмүн берүү туура эмес. Мындай көрүнүштөр талапка жараша муктаждык деп эсептелинет. Ислам аалымдары да буга жол беришкен.⁴⁸

Ибадат максатында эмес, жашоо-тиричилик муктаждыктары катары колдонулган кийим-кече, тамак-аш сыяктуу өзгөрүүлөрдүн, же болбосо маданият, үрп-адат жана кол өнөрчүлүктөгү жаңылыктардын диндеги бидъат катары каралышы туура эмес. Ошондуктан аалымдарыбыз бидъат маселесин ар тараптуу изилдеп чыгып, үч категорияда карашкан:⁴⁹

а) Ишенимдеги бидъат: Ахли сүннөттүн акыйдасына туура келбеген бидъаттар. Алардын кээ бири динден

⁴⁷ Тафтазаний, Шархул-макасид, V/232.

⁴⁸ Катип Челеби, Мизанул-Хак, 65-б.

⁴⁹ Kadızâde Ahmed Ahmed Efendi, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye, "Birgivi Vasiyetnâmesi Kadızâde Şerhi", nşr. Faruk Meyan, İstanbul ts., s. 232.

чыгууга, куфрга себеп болсо, кээ бирлери динден чыгарбаса да итикадий каталардан болгону үчүн коркунучтуу.

б) Амалдагы бидъат: Ибадат максатында кылынган амалдарда сүннөткө баш ийбөө, же муаккад сүннөттү аткарбай коюу. Бул да болсо адашуунун башаты.

в) Күнүмдүк турмуштагы бидъат: Динге такыр тиешеси жок, тамак-аш же кийим-кечедеги, өнөр-жай жана технологиядагы өнүгүүлөр сыяктуу жаңылыктар.

Аалымдарыбыз сахаба доорунан кийинки табиун доорун да ислам динин түшүнүүгө жана жашоого үлгү боло тургандыгына басым жасашкан. Сахаба, табиун жана алардын жолун адашпай улантып келгендерди чыныгы сүннөт жолу деп айтышат.⁵⁰

Мухаммед Абдулхай ал-Лакнавий (1304/1886) “Сахаба, табиун жана табау-табииндин доорунда кылынган бир иштин туура экендигине канаат келтирип, зыянсыз экени айтылган нерселер бидъат эмес”⁵¹, - деп, ал доордо жасалган динге тиешелүү иштерди тартынбастан ээрчисе болорун айткан.

6-Тасаввуф

Ваххабийлер тасаввуф жана тарикаттарғады да бидъат катары көргөндүктөн тыюу салышкан.⁵² Ибн Абдулваххаб тавассулдун, тагыраагы олуя заттардан жардам суроонун, же кыйын кезеңде аларга коргонуунун эч кандай пайдасы жок экендигин айткан. Ошондой эле ваххабийлер жаратылгандарга жалынуунун ширк болоорун айтып, дуба аркылуу Алладан башкасынан жардам сурагандан өткөн адашуу жок дешет. Кала берсе, салих пенделерден колдоо күтүү бутка сыйынганга барабар деп айтышат.⁵³

⁵⁰ Ализаде, Якуб бин Сайид, Мафатихул-жинан Шарху ширъатил-ислам, Стамбул 2006, 11-б.

⁵¹ Лакнавий, Мухаммед Абдулхай, Икаматул хужжа ала аннал-иксар фит-таъаббуд лайса бибида, басм.даяр. Абдулфаттах Абу Гудда, Бейрут 1998, 16-б.

⁵² Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-тавхид, 39-45-бб; Çağatay, Neşet, İA, "Vehhâbîlik" XIII, 268

⁵³ Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-тавхид, 31-33-бб; Çağatay, Neşet, İA, "Vehhâbîlik" XIII, 265

Ибн Абдулваххаб жогорудагы көз карашында салых пенделерден шейх, муршид жана пирлерди максат кылган. Ибн Абдулваххаптын жолун жолдогон ваххабийлердин баары тасаввуф жана тарикаттарды бидъат деп кабыл алышып, олуя пенделерди тирүү кезинде, же өлүмүнөн кийин зыярат кылып, алардан колдоо күтүүнү ширк, адашуу жана куфр дешкен.⁵⁴

Ваххабийлердин жогорудагы көз караштары тарикатта жүргөн, тарикаттын эрежелерин билген кишилерден маалымат албай туруп, тасаввуф жана тавассул тууралуу чыгарылган бүтүм болуп саналат. Алгачкы жылдары Ибн Абдулваххаптын тасаввуф менен алектенгени белгилүү. Ошол доордо кээ бир тасаввуфка тиешелүү, өзгөчө “вахдату вужуд” сыяктуу адамдардын башын айланткан түшүнүктөрдөн, же болбосо шариятка туура келбеген кээ бир тарикаттардагы иштерден таасирленгендигин жана аларга чара көрүү максатында Ибн Таймиянын көз караштарын негиз тутуп, өз пикирлерин айта баштаган деп айтсак болот. Натыйжада мутасаввыфтын баарын жана тавассул кылган ар бир мусулманды бидъат менен алектенген мушрик катары караган.

Чындыгында тасаввуфта Куран жана сүннөткө туура келбеген эч нерсе жок. Тасаввуф көпчүлүк ислам аалымдары тарабынан да жактырылып, жадагалса дин илимдеринде бийик даражаларга жеткен көптөгөн аалымыбыз тасаввуф жана тарикаттардын арасында жүрүп, олуя, муршиддерден сабак алган.

7-Жакшылыкка чакырып, жамандыктан тыюу

“Жакшылыкка чакырып жамандыктан тыюу” деген мааниге келген, термин катары колдонулуп келе жаткан “*ал-амр бил-маъруф нахй анил-мункар*” ислам дининин негизги принциптеринин катарында Куран жана хадисте баяндалган. Тарыхта мусулмандар бул принципти

⁵⁴ Çağatay, a.g.e., XIII, 264; Ecer, a.g.e., s. 77; Fiğlalı, a.g.e., s. 116

жеткирүү жана аткаруу максатында эмне деген аракеттерди жасашкан.

Ал эми ваххабийлер негизи эле ишенимдерге катуу мүнөздө болушкандыктан *“ал-амр бил-маъруф нахй анил-мункар”* түшүнүгүн карманып, ислам дүйнөсүндө коркутуп-үркүтүү жолдору менен болсо да, жадагалса, мусулмандарга каршы согуш ачуу менен харижийлердин жолун жолдогон. Алар Куран менен сүннөттө кездешпеген ар бир нерсени бидъат деп кабыл алып, өздөрү сыяктуу ой жүгүртпөгөн мусулмандар менен согушууну диний милдет деп билишет. Өздөрүнө каршы чыккандар менен согушууну бидъат менен күрөшүү катары көрсөткөн ваххабийлер бидъаттарды *“мункар”* (жамандык) категориясына кошушкан.

Сауд Аравиясы ваххабийлердин негиздерине таянуу менен *“ал-амр бил-маъруф нахй анил-мункар”* принцибин мамлекеттин эң негизги миссияларынын катарына кошуп, бул ишти милдеттенген атайын мекеме негизделген жана анда атайын окуудан, текшерүүдөн өткөн адамдар кызмат кылып келишет. *“Мункардын”* (жамандыктын) алдын алуу максатында мусулмандарга кысым көрсөтүлгөн.

Алла Таала Азирети Мухаммед пайгамбардын (с.а.в.) үммөтү тууралуу: *“Аллага ыйман келтирген, жакшылыкка үндөгөн, жамандыктан тыйган, (жалпы) адамзат үчүн жиберилген жакшы коом болдуңар!”*⁵⁵ – деп айткан. Башка бир Куран аятында: *“Силердин араңардан жакшылыкка чакырып, сооптуу амалдарга үндөгөн жана жамандыктан тыйган бир коом болсун! Ошолор – (азаптан) кутулуучулар”*⁵⁶ – деп айтуу менен, бул амалды өздөрүнө милдет кылган коомчулуктун болушу бүтүндөй мусулмандарга буюрулган. Алтын доордон бери мусулмандар бул иш менен алек болуп келишкен жана мусулмандардын арасында тынчтыкты буза турган, фитнага

⁵⁵ Али имран сүрөсү, 3/110.

⁵⁶ Али имран сүрөсү, 3/104.

себеп боло турган нерселерден алыс болуп, дайыма орто жолду карманышкан.

Пайгамбарыбыз (с.а.в.) мындай деген: *“Силерден кимде-ким бир жамандык көрсө, аны колу менен өзгөртсүн. Эгерде күчү жетпесе, тили менен... ага да күчү жетпесе жүрөгү менен ал жамандыкты жек көрсүн(өзгөртсүн). Бул ыймандын эң алсыз абалы.”*⁵⁷ Бул сөзү менен пайгамбарыбыз (с.а.в.) мусулмандардан күчү жетишинче жамандыктарды өзгөртүүсү керектигин буюруп, бирок, аша чаап кетүүгө же, мусулмандардын эле арасында чыр-чатак, ызы-чуу чыгуусун каалабай, *“Бизге курал көтөргөн бизден эмес”*⁵⁸ деп мусулман менен мусулмандын өз ара согушуусуна тыюу салган.

“Ал-амр бил-маъруф нахй анил-мункар” милдетин аткарууда өзүнө жараша усулу, шарттары бар. Усулуна жараша кылынбаса, чоң зыянга жол ачышы мүмкүн. Каш жасайын деп көзүн оюп алуу толук мүмкүн. Ошондуктан аалымдарыбыз бул милдетти аткарууда орто жолду кармануу үчүн белгилүү шарттарды коюшкан.

Ахли сүннөт амр бил-маъруф нахй анил-мункар принцибине маани берип, аткаруу керектигине басым жасаган. Бирок, итикадий бир маселе катары кабыл алуудан алыс турушкан. Амалга тиешелүү маселе катары каралган. Ахли сүннөт аалымдары бул маселенин бидъат фиркалар тарабынан итикадий маселе катары кабыл алынганын туура эмес деп баалаган жана туурасын түшүндүрүү максатында келам китептеринде талкууга орун беришкен.⁵⁹

Ахли сүннөттүн көз карашында жакшылыкка чакырып, жамандыктан адаштыруу амалга тиешелүү маселе болгондуктан, мусулмандар арасында *“парз кифая”* болуп саналат жана бул милдетти так аткара алган, билген инсандардын аткаруусу менен жалпы мусулмандардын жоопкерчилигинен түшөт. Анткени ахли сүннөт

⁵⁷ Муслим, “Бийман”, 78; Тирмизий, “Фитан”, 11; Насай, “Бийман”, 17.

⁵⁸ Бухарий, “Фитан”, 7; Муслим, “Бийман”, 161; Тирмизий, “Худуд”, 26; Насай, “Тахрим”, 26.

⁵⁹ Тафтазаний, Шарху-макасид, V/172; Журжаний, Шархул-мавакиф, II/478.

аалымдарынын пикиринде бул ишти парз деп айтуу үчүн айтыла турган нерсенин парз экендиги же арам экендиги катъий далил менен билиниши керек.⁶⁰

Тафтазанийдин айтымында, бул ишти кыла турган кишинин ошого татыктуу, милдетти так аткара алган жана ага жөндөмдүү экенине көңүл буруу керек дейт. Ошондой эле, ар кандай фитна, ызы-чуудан алыс болуу үчүн, кимдир бирөөнү жазалоо максатында өлтүрүү же курал колдонуу сыяктуу чоң жоопкерчиликти талап кылган иштерди аткаруу керек болсо, мамлекет башчысына жүктөлөт деп айткан. Тафтазаний ижтихадий (жаңы бир маселеге өкүм чыгарууда) көйгөйлөрдө мужтахид аалымдар жоопкерчиликти алышы керек, ал эми, баарына белгилүү маселелерде ошол ишти түшүнгөн катардагы мусулман да жооп берсе болот деген.

Тафтазаний мужтахиддердин ортосунда талкууга түшүп, такталбай жаткан маселе жарала турган болсо, кайсы бир аалымдын өз көз карашын таңуулоосу туура эмес экендигине басым жасап, ханафий жана шафий мазхаптарынын өкүмдөрүнүн аткарылуусунда толеранттуу мамиледе болушу керектигин белгилей кеткен.⁶¹

8-Исламды жеткирүүдө метод айырмачылыктары

Ваххабийлер исламий негиздерди же маселелерди түшүнүүдө жана аны иш жүзүнө ашырууда жалпы ислам аалымдарынан айырмаланып, башка жолду таңдашкан. Исламдын алгачкы доорунан бери келе жаткан аалымдардын усул жана принциптеринен өзгөчө усулду карманышкан. Алар өздөрүнүн пикирлерине туура келген кээ бир аалымдардын жолун улантса да, кээде алардан да өзгөчөлөнүп, өз билгенин, өзү туура көргөнүнөн кайтышкан эмес жана өздөрүнө гана тиешелүү болгон усулду карманышкан.

⁶⁰ Журжаний, Шархул-мавакиф, II/478.

⁶¹ Тафтазаний, Шархул-макасид, V/174.

Ваххабийлердин диний тексттерди түшүнүүдө акыл аркылуу чыгарылган натыйжа же өкүмдөрдү четке кагуусу, аят жана хадистерде таъвил же тафсирди кабыл кылбай, захирий (сырткы мааниси) маанилерине гана карап, ошого гана таянуусу Захирийя мазхабынын жолун жолдогондугу катары көрүлгөн. Натыйжада, таъвил жана “мажаазий” (өтмө маани) маанисин кабыл кылбай, өзгөчө муташабих (мааниси көп) аяттарды түшүнүүдө мушаббиха жана мужассима менен бирдей ишенимге ээ болушуна себеп болгон.⁶²

Мухаммед бин Абдулваххаб да Ибн Таймиянын жолун улай аят жана хадистерде келген “йад” (кол), “важх” (жүз), “фавк” (үстүндө) сыяктуу муташабих сөздөрдүн захирий маанилерин түз түшүнүп, макулдуктарга окшошудан аруу болгон Алла Тааланы кол, жүз, оң, сол деген сыяктуу жаратылгандардын өзгөчөлүктөрүнө салыштырып окшоткон.⁶³ Ал, ушул сыяктуу сыпаттарда Ахли сүннөт тарабынан Алланы аруулоо максатында колдонулган өтмө маанилерди кабыл алган эмес.

Ваххабийлер жогоруда айтылган өзгөчөлүктөрүнөн улам ислам тарыхында көрүнүктүү мазхаптардын эч бирине кошулган эмес. Ислам динин түшүнүүдө жана түшүндүрүүдө өздөрүнө таандык усулу, көз караштары болгону үчүн өз алдынча мазхап катары каралган.

Ваххабийлер өз оюнда исламдын баштапкы доорунда жашаган сахабалар жана табиундардын дооруна кайтуу урааны менен жолго чыккандыктан өздөрүн салафийлер деп атаса да, аларды салафу-салихиндин жолунда баратат деп айтуу мүмкүн эмес. Анткени, өзгөчө ыйман-амал байланышы маселесинде сахаба жана табиундардын көз карашынан таптакыр башка багытта баратышат.

Улуу имам Абу Ханифа баш болуп кээ бир салафу-салихинден болгон аалымдар амалды ыймандан өзүнчө

⁶² Eser, a.g.e., s. 92-94; Fıçlalı, a.g.e., s. 127-8.

⁶³ Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-тавхид, 107-б.

алып карашкан. Амалдар ыймандын бир бөлүгүндөй түшүнүлгөн кээ бир аят жана хадистер амал кылууга үндөө же күнөөлөрдөн алыстатуу сыяктуу маанилерде таъвил кылынган⁶⁴ жана күнөө иштер, жаман адаттар момун мусулманга ылайыксыз көрсөтүлгөн.

Имам Шафий, Имам Малик, Ахмад бин Ханбал сыяктуу салаф аалымдары ыйман-амал байланышы маселесинде амалга басым жасоо максатын көздөп, амалды ыйман менен бирге карашса да, бир эле амалына карап эч бир мусулманды такфир кылган эмес.⁶⁵ Куран менен сүннөткө кайтабыз деген ваххабийлер, ислам аалымдарынын жазган эмгектерин, илимий иш-аракеттеринин баарын жокко чыгарып, алардын көпчүлүгүнүн көз карашына сын-пикир айтуу менен каршы чыгышкан. Акыйкатта диний тексттерден өкүм чыгаруу, ижтихад кылуу исламий илимдерде терең билимге ээ болгон аалымдардын иши.

3. Ваххабий-салафий мамилеси жана жыйынтык сөз

Ваххабийлер баштап динди оңдоо, ырым-жырымдардан тазалоо максатында жолго чыгышып, көпкө узабай мусулмандардын тынчын алып, биримдикти бузуп-жарып, жадагалса, колуна курал алып согушканга чейин барышты. Фазлур-Рахман айткан: "...өнүгүү, бул катуу тартип жана күч колдонуу менен гана мүмкүн эле"⁶⁶ деп маселени жапты кылып, алардын бул методун туура көрүүсүн кабыл кыла албайбыз.

Ваххабийлерден таасирленип "исламга реформа керек" деген чакырыктары менен бул жолго баш койгондор батыштын көңүлүн тапкысы келгендер. Алар бир жерге чейин ийгиликтүү боло алышса да ислам дүйнөсүндө мусулмандар тарабынан колдоо көргөн эмес. Анткени,

⁶⁴ Журжаний, Шархул-мавакиф, II, 456-9; Тафтазаний, Шархул-макасид, V/199; Шараний, ал-Явакид, II/113, 114, 123; Алийюл Каари, Шархул-амалий, 44-б.

⁶⁵ Насафий, Табсира, II/798; Тафтазаний, Шархул-акаид, 180.

⁶⁶ Fazlur Rahman, *Islam*, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara 1996, s. 278-9.

ислам дининин негизги булагы болгон Куран жана сүннөт алгачкы доордон тарта күнүбүзгө чейин эч кандай оригиналдуулугун жоготпой, өзгөрүүгө дуушар болбой жетип келген жана мусулмандар бул эки негизди туу карманып, жашоодо туура колдонууда дайыма ийгиликке жетишип келишкен. Тактап айтканда, Куран менен сүннөттө бурмалануу болбогон соң, реформанын эмне кереги бар. Реформа, эгерде диндин негиздеринен алыстап кеткен болсо, бурмаланып кетсе гана керек болушу мүмкүн. Мисалы, христиан дини сыяктуу.

Ваххабийлердин принциптерин эске албай туруп, аларга жадидчилик (жаңылануу) кыймылы, катары баа берүү, Индияда башталып, ислам дүйнөсүндө өз таасирин көрсөтө алган Имам Раббанийдин жадид кыймылына окшоштурууга⁶⁷ себеп болгон. Индиялык ислам ойчулу Мухаммед Икбал да (1876-1938) ваххабийлик кыймылын исламды уйкудан ойготкон жашоонун тиреги катары баалайт.⁶⁸ Чындыгында Имам Раббанийдин тажид түшүнүгү ваххабийлер кыймылынан такыр башкача болгон. Имам Раббаний түбөлүк бактылуулук үчүн: алгач, келам илиминде айтылгандай ахли сүннөт вал-жамаат аалымдары көрсөткөн, алар белгилеген акыйдага ээ болуу, андан соң амалга тиешелүү маселелерди үйрөнүү жана фыхх илиминде кандай көрсөтүлсө ошондой кылып аткаруу жана да бул эки нерсени, ишеним менен амалды, толук кандуу аткаруу үчүн тасаввуф жолуна кирүүнү муктаждык катары көргөн.⁶⁹

Ваххабийлер ахли сүннөт келам методуна, факихтердин көпчүлүгүнүн пикирлерине жана тарикатка кирүүгө караманча каршы чыгышкан. Ошондуктан, Имам Газалийдин ихйа (жандандыруу) кыймылы, аракеттери жана Имам Раббанийдин тажид (жаңылануу) кыймылы

⁶⁷ Mardin, Şerif, Türkiye’de din ve siyaset, İstanbul, 1999, s. 14.

⁶⁸ İkbâl, Muhammed, İslâm’da Dinî Düşüncenin Yeniden Teşekkülü, trc. Sofi Hori, İstanbul, s. 171.

⁶⁹ İmam-ı Rabbânî, Mektûbât, I, 71 (57.m.)

ислам дүйнөсүндө туура кабыл алынып, мусулмандарда оң таасирин калтырганын айта алсак да, ваххабийлер кыймылы тууралуу оң мааниде натыйжа берди деп айтуу мүмкүн эмес.

Ваххабийлик убакыт өткөн сайын ислам дининин өзгөрүүлөргө туш болгонуна жана ар кандай ырым-жырымдар, туура эмес түшүнүктөрдөн динди арылтуу керектигине ишенген, диний маселелерде жаңы өкүмдөрдү чыгарууну зарыл көргөн түшүнүк катары да колдонулган.⁷⁰ Ваххабийликтин исламий жаңылануунун алгачкы заманбап кыймылы катары таанытылганы туура эмес. Алар туу туткан принциптери өздөрү сыяктуу жаңыланууну көздөгөн башка агымдарга же кыймылдарга окшошуп көрүнгөнү менен, чындыгында үстүртөн гана.⁷¹ Анткени, ваххабийлер да өздөрүн ханбалийлердин жолу менен баратабыз деп айтканы менен, ханбалийлер кылымдардан бери ижтихад эшиктери ачык экендигин айтып келишет. Ошентсе да аларга салыштырмалуу ханафийлер кеңири тараган аймактарда ислам маданияты өнүгүп, дайыма алдыда келет.

Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) жана сахабаларынын доорунда толукталган ислам дини, алардын артынан келген эки кылымдык убакыттын ичинде аалымдар тарабынан белгилүү бир системага түшүрүлгөн жана диндин негизги маселелери баарына түшүнүктүү боло тургандай деңгээлде жазылып даярдалган. Мазхап деп аталып, калыптанып калган бул системалар, жалпы мусулмандар тарабынан кабыл алынган. Кийинчерээк ислам дүйнөсүндө атактуу аалымдар келген болсо да, өздөрүнөн мурда келген аалымдардын ижтихаддарына баш ийип, урмат көрсөтүшкөн жана жаңы ижтихатка баруудан алыс болушкан. Бул көрүнүш бир канча кылымга уланып келген, диний тексттерде талаш-тартыш жаратып талкууга өткөндүн ордуна башка илимдерде тереңдешип,

⁷⁰ Fazlur Rahman, a.g.e., s. 275.

⁷¹ Karpat, İslâm'ın Siyâsallaşması, s. 39; S. Hüseyin Nasır, Modern Dünyada Geleneksel İslâm, s. 12.

маданиятты өнүктүрүүгө салым кошуу үчүн аракет кылышкан жана болгон мүмкүнчүлүктөрүн ушул жолдо колдонушкан. Ошентип, европалыктар орто кылымдарда караңгылыктын жеткен чегинде жашап жаткан кезде, ислам дүйнөсү илим-билимде алдыга чоң кадамдарды таштаган жана ийгиликтерге жетишкен.

Ваххабийлер мужтахид имамдарды ээрчүүнү туура көрбөй, ижтихад эшигинин ачык экендигин, бирок бул эшиктен бир гана өздөрүнүн адамдарынын өтүүсүнө макулдук берерин жана алардын көз караштарын катасыз деп кабыл алып, башкалардын көз караштарын толугу менен туура эмес деп айтышкан.⁷² Ошондуктан ваххабийлер басым жасаган ижтихад маселеси исламдын тарыхий тажрыйбасын камап алгандан башкага жарабайт.⁷³ Ал эми, Ахли сүннөт аалымдары кылымдар бою төрт мазхап имамдарынын бирин ээрчүүнү туура деп кабыл алган жана мусулмандардын да көпчүлүгү ушул мазхаптардын бирин ээрчип келишкен.

Ислам тарыхында терең из калтырган жана диний көз караштары менен өзүнөн кийин келген бир топ аалымга таасирин тийгизген Шах Валийуллах Дихлавий (1704-1766) бул тууралуу мындай дейт: “Бул төрт мазхапты азыркы күнгө чейин тутунуп, ээрчүүнүн туура экендиги жөнүндө бул үммөт тарабынан ижма аркылуу кабыл алынган. Албетте, мында көптөгөн пайдалар бар. Өзгөчө, жалкоолук күчөгөн, адамдардын напсинин каалоосунун артынан түшүүсү жана ага баш ийүүсү көбөйгөн жана ар кимге өзүнүн гана айтканы жагып, башканы кабыл албай турган доордо төрт мазхаптын бирин таклид кылуу (ээрчүү) эң маанилүү маслахат.”⁷⁴

Сахабалар илим жана инсандык сапаттарда кийинки мусулмандарга салыштырмалуу өтө жогору турса да,

⁷² Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 223.

⁷³ Şeker, M. Fatih, *Osmanlılar ve Vehhâbilik*, İstanbul 2007, s. 117.

⁷⁴ Дихлавий, Шах Валиюллах, ал-Инсаф фи баяни асбабил-ихтилаф, басм.даяр. Абдулфаттах Абу Гудда, Бейрут 1977, 97-б.

алардын арасында аят жана хадистерден өкүм чыгаруу иштерин аз санда гана сахабалар (алгачкы төрт халифа, Абдуллах бин Масуд, Абу Муса ал-Ашарий, Муаз бин Жабал, Зайд бин Сабит ж.б.) аткарып келген. Алар эмне десе калган сахабалар аны кабыл алышкан. Сахабалардан кийин келген табиун доору да ушундайча уланган.⁷⁵ Ошондуктан ваххабийлердин “салафка кайтуу” пикири же “мусулмандардын салафу салихиндин жолунан адашкандыгы” тууралуу айткандары тарыхый жактан да илимий жактан да чындыкка дал келбейт.

Ваххабийлердин “өзөккө кайтуу” (салаф дооруна кайтуу маанисинде) деген ураан менен ислам маданиятынын негиздерин жана исламий илимдердеги кыяс (салыштыруу) жана таъвил сыяктуу аклий далил келтирүү, ой жүгүртүүлөрдүн баарын четке кагуусунун илимий жактан эч бир түшүндүрмөсү жок. Ошол үчүн да, ваххабий кыймылын жаңы (модерн) кыймыл катары көрүү же оң натыйжа жараткан реформист кыймыл деп айтуу да мүмкүн эмес.

Ибн Сауд англиялык Филбиге мындай деген: “... биздин ишенимибизде силер “ахлу китаб” болуп саналасыңар. Ваххабийлердин кыжырын келтирген мушриктер менен каапырлардан эмессинер. Бирок, биздин элдин арасынан, өзгөчө Нажд аймагынын сыртында илим алып, аны жогорулаткан же болбосо бат-баттан сыртка саякат кылып турган кээ бир шаардыктар исламдын өкүлдөрү катары түрктөрдү айтып, аларга өздөрүн жакын сезип келишет жана ушундан улам, британиялыктарды душмандай көрүшүүдө. Бирок, андан ашыгын кыла алышпайт. Анткени жакында гана ушундай көз карашынан улам эки кишини жазаландырдым.”⁷⁶ Бул айтылган сөздөрдөн Ибн Сауддун мусулмандардын британиялыктарды жек көрүп, душмандык кылуусун да

⁷⁵ Bûtî, Said Ramazan, Mezhepsizlik, trc. Süleyman Çelik, İstanbul 1995, s. 107 vd.

⁷⁶ Büyükkara, İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhâbilik, s. 47.

жактырбаганын, бирок ваххабийлердин мусулмандарга карата ар кандай зордук зомбулукту көрсөтүүсүнө көз жумуп, британиялыктарга жумшак мамиледе болууга аракет кылганын түшүнсөк болот.

Ахли сүннөт негиздерин тартипке салып, системалаштырган жана бидъат түшүнүктөргө аёосуз каршы турган мүнөзү менен атактуу болгон Абдулкахир ал-Багдадий мутазила, харижийлер жана имамийя сыяктуу диний негиздерде бидъаттарды негиз алгандардын жаназасы окулбайт дейт. Ошондой эле, алар сойгон малдын этинен жегенге да уруксат бербейт. Анткени, арам деп эсептеген. Алардын суннийлер менен үйлөнүү же турмуш куруусуна да каршы чыккан. Бирок, алардын мечиттерде жамаат менен намаз окуусуна, мусулмандар менен бир сапта согушууга жана олжодон үлүш алуусуна жана мусулмандардын көрүстөнүнө көмүлүүсүнө уруксат деген. Багдадий ахлу бидъатка карата көз карашын Азирети Алинин төмөнкү сөздөрү менен белгилей кеткен: *“Ушул үч нерсе бизге милдет. Силер менен согушууну биз баштабайбыз. Алла Тааланын атын улуктап, зикир кылышыңар үчүн мечиттерге киришиңерге уруксат беребиз жана бизге берген сөзүңөрдөн кайтмайынча биз менен бирге олжодон бөлүшүүңөр мүмкүн, тыюу салбайбыз.”*⁷⁷

Ваххабийлердин кылган иштери Азирети Али жана салафу-салихиндин кылгандарына дал келбейт. Анткени ваххабийлер мусулмандар менен согушууну эң негизги принциптеринин катарына кошуп алышкан жана Меккени алгачкы жолу каратып алган кезде өздөрүнөн башкага ажылык ибадатын орундатуу үчүн уруксат беришкен эмес. Саадат доорунан бери азыркы күнгө чейин ислам тарыхында харижийлерди кошпогондо ваххабийлердей эч бир агым же идеологияны колдогондор өз пикирлерин таңуулоо үчүн зордук жолун тандаганын көрбөйсүң.

⁷⁷ Багдадий, ал-Фарк, 14-б.

Чындыгында, Куран жана сүннөткө кайтуу, алардын негизинде жашоо ар бир мусулман адам кабыл ала турган нерсе. Бирок, ваххабийлер муну өздөрүнүн зулум жана таассубуна себеп кылышып, диний тексттерди чечмелөөнү жана ижтихад кылууну бир калыпка салып алышкан. Аят жана хадистердин сырткы маанилерине басым жасашып, алардын ички маңызын, түпкү маанисин түшүнүүдөн алыстап кетишкен.⁷⁸ Натыйжада ваххабийлердин саадат дооруна кайтабыз дегенинен, акыйкатта, Ибн Таймиянын көз караштарына кайтуу экендигин түшүнсөк болот.

СССРге каршы афгандардын жихады учурунда ваххабийлерди колдонгон Америка, Хумаининин Ирандагы көтөрүлүштө таасирин чектөө максатында Саудий бийлигин колдоп, Американын кызыкчылыгы үчүн ваххабийлердин радикал жана катуу мүнөздүүлүк жактарын артыкчылык катары кабыл алып, аларды колдонушкан. Египет, Индонезия, Судан жана Алжир сыяктуу өлкөлөрдөн Афганистанга жихадка жөнөгөн адамдар АКШнын тыңчылары (ЦРУ) жана Сауд үй бүлөсү тарабынан көзөмөлгө алынып, каржыланып турган. Ушул маалыматтардын алкагында, Бин Ладендин үй бүлөсүнүн АКШдагы белгилүү Гарвард жана Йель университеттерине көп суммада кайрымдуулук кылып турганын⁷⁹ эскерте кетсек болот.

Ваххабийлик кыймылы, 20-кылымдын баштарынан тартып ислам дүйнөсүндө өздөрүн салафий деп тааныштырган башка бир кыймылдын келип чыгышына шарт түзгөн. Салафийлерге келе турган болсок, алар саадат доорундагы таза исламды ээрчүүнү, ал эми мусулмандардын кылымдардан бери Куран жана сүннөттөн алыстап кеткенин айтуу менен ваххабийлерден кээ бир маселелерде үлгү алышкандыгын далилдеп турушат. Чындыгында, кылымдардан бери жашап келе жаткан

⁷⁸ Fiğlalı, a.g.e., s. 129.

⁷⁹ Mahmood Mamdani, İyi Müslüman, Kötü Müslüman, s. 141.

мусулман коомчулугунун баары алгачкы доордогу диний жашоону, саадат доорун үлгү алып жашоону максат кылып келишет, бирок эч бири өздөрүнө “салафийбиз” деп атоо муктаждыгына кабылышкан эмес.

Ооган согушу учурунда ваххабийликтен таасирленгенжихад түшүнүгү, өздөрүн салафий деп атаган адамдардын саясий ойлорунун калыптанышына да багыт берген. Кансыз согушка чейин араб дүйнөсүндөгү мусулмандарды зордук зомбулукка шыктандырган ваххабий-салафий түшүнүгү жана саясий мамилеси компьютер жана интернет сыяктуу технологиялык куралдарды колдонуу менен Европа, Америка жана ал тургай Индонезиядагы мусулмандардын арасында колдоочуларды таба алган. Жаңы-фундаментализм деп да аталган бул кыймыл, өзгөчө батыш өлкөлөрүндөгү мусулман мигранттардын арасында жана жаңы мусулман болгон кишилердин арасында кеңири тарап, университеттерде окуган студенттердин көз караштарына таасирин тийгизген.⁸⁰ Таасирленген жаштар негизинен батыштын бай үй бүлөлөрүнө таандык жана батыштын билимин окуган болсо да, булардын баарына зыян келтирүү үчүн зомбулукка баруудан тартынышкан эмес.

Ооган согушунан кийинки доордо кээ бир ваххабийлердин батыштын кызыкчылыктарына зыян келтириши, алардын ичинде Саудий араптарынын да болушу Америка жана Европа өлкөлөрү тарабынан ваххабий кыймылынын кооптуу деп табылышына себепчи болгон. Ал эми, “Усама бин Ладен” же “ал-Каида” аттарынын айланасында пайда болгон коркутуу-үркүтүү түшүнүгү исламдын рухиятына туура келбегени сыңары,⁸¹ коркутууга жана зомбулукка баш байлагандар негизинен европалык жаштардын арасынан чыккан. Алар ваххабий-салафий кыймылынан таасирленүү менен бирге, террордук

⁸⁰ Olivier Roy, *Küreselleşen İslam*, 132, 140-42.

⁸¹ Mahmood Mamdani, *İyi Müslüman, Kötü Müslüman*, s. 140-3.

окуялардын көпчүлүгү батыш өлкөлөрүндө чыккан. Баштапкы учурларда мусулмандарга карата колдонулуп келген терроризм, ваххабий-салафий кыймылынын мүчөлөрү тарабынан таасирленген кээ бир жанкечтилер, коомдун биримдигин бузууну каалаган бузукулар тарабынан европалык же америкалыктарга карата колдонула баштагандан тартып, ваххабийлик жана салафийлик коркутуу-үркүтүү сөздөрү менен бирге көбүрөөк колдонула баштаган.

Колдонулган адабияттар

1. Altundağ, Şinasi, "Mehmed Ali Paşa", İA, VII.
2. Bûtî, Said Ramazan, Mezhepsizlik, trc. Süleyman Çelik, İstanbul 1995.
3. Büyükkara, Mehmet Ali, İhvan'dan Cüheyman'a Suudî Arabistan ve Vehhâbîlik, İstanbul 2004.
4. Ebû Zehra, Mezhepler Tarihi, trc. Sibğatullah Kaya, İstanbul, ts., I.
5. Ecer, Ahmed Vehbi, Tarihte Vehhâbî Hareketi ve Etkileri, Ankara 2001.
6. Erkin, Feridun Cemal, Dışışlerinde 34 yıl, Ankara 1987, I.
7. Eyüb Sabri Paşa, Tarih-i Vehhâbiyân, İstanbul 1296.
8. Fazlur Rahman, İslam, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara 1996.
9. Fığlalı, Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri, İstanbul 2001.
10. Gümüšoğlu, Hasan, "İmanın Artması-Eksilmesi Meselesi ve Amel ile İlişkisi" Diyanet İlmî Dergi, c. 44, sy. II, 2008.
11. Hotinli, Rauf Ahmed, "Arabistan", İA, I.
12. İkbal, Muhammed, İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden Teşekkülü, trc. Sofi Hori, İstanbul.
13. İzmirli, İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelam, İstanbul 1341, I.

14. Kadızâde Ahmed Ahmed Efendi, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l- Muhammediyye, "Birgivi Vasiyetnâmesi Kadızâde Şerhi", nşr. Faruk Meyan, İstanbul ts.
15. Karpat, Kemal, İslâm'ın Siyasallaşması, trc. Şiar Yalçın, İstanbul 2005.
16. Koca, Ferhat, "İbn Teymiye", DİA, XX.
17. Kurşun, Zekeriya, Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti, Ankara 1998.
18. Mahmood Mamdani, İyi Müslüman, Kötu Müslüman.
19. Mardin, Şerif, Türkiye'de din ve siyaset, İstanbul, 1999.
20. Nebhânî, Yusuf bin İsmail, Şevâhidü'l-Hak, trc. Mehmed Emre, İstanbul ts.
21. Nebhânî, Yusuf, Şevâhidü'l-Hak, trc. Mehmed Emre, İstanbul ts.
22. Olivier Roy, Küreselleşen İslâm, trc. Haldun Bayır, İstanbul 2003.
23. Public Record Office, London (PRO), Foreign Office (FO), 686/71.
24. S. Hüseyin Nasr, Modern Dünyada Geleneksel İslam, trc. Sara Büyükduru, İstanbul 2001.
25. Şeker, M. Fatih, Osmanlılar ve Vehhâbîlik, İstanbul 2007.
26. Toprak, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, Konya 1990.
27. Toprak, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, Konya 1990.
28. Ализаде, Якуб бин Сайид, Мафатихул-жинан Шарху ширъатил-ислам, Стамбул 2006.
29. Алийюл Каари, Шархул-фикхил-акбар, Бейрут 1984.
30. Алусий, Шихабуддин Махмуд, Рухул-маъаний, Бейрут 1998, VI/188.

31. Дихлавий, Шах Валиюллах, ал-Инсаф фи баяни асбабил-ихтилаф, басм.даяр. Абдулфаттах Абу Гудда, Бейрут 1977.
32. Журжаний, Сайид Шариф, Шархул-мавакиф, Стамбул, II/458.
33. Журжаний, Таърифат, басм.даяр. Абдуррахман Умейра, Бейрут 1987.
34. Ибн Аби Йаъла, Абу Хусейин Мухаммед, Табакатул-Ханабила, басмага даярдаган Абдуррахман бин Сулайман, Эр-Рияд 1419.
35. Ибн Баттута, Абу Абдуллах Мухаммед бин Ибрахим, Рихлату Ибн Баттута, Бейрут 2004.
36. Казы Абдулжаббар, Шархул-усулул-хамса, Бейрут 2001.
37. Катип Челеби, Мизанул-хак фи ихтиярил-ахак, басм.даяр. Орхан Шайик Гөкйай, Стамбул 1993.
38. Лакнавий, Мухаммед Абдулхай, Икаматул хужжа ала аннал-иксар фит-таъаббуд лайса бибида, басм.даяр. Абдулфаттах Абу Гудда, Бейрут 1998.
39. Мажаллатул-Манаар, XXIX/8 (1347/1929).
40. Маккий, Абу Талиб, Куутул-кудууб, Бейрут 1997, II/209.
41. Матуридий, Китабут-тавхид, басм.даяр. Фетхуллах Хулейф, Александрия.
42. Мухаммед бин Абдулваххаб, Китабут-Тавхид, Сауд Аравиясы 1998.
43. Насафий, Абул Муъийн Маймун бин Мухаммед, Табсиратул-адилла фи усулид-дин, басм.даяр. Клауд Салама, Дамаск 1993.
44. Тафтазаний, Саъдуддин Масъуд бин Умар, Шархул-Акаид, Дерсаадет 1326.
45. Тафтазаний, Шархул-макасид, басм.даяр. Абдуррахман Умейра, Бейрут 1989, V/203.
46. Таъвилату ахлис-сунна, басм.даяр. Ибрахим Авазайн ас-Сайид Авазайн, Каир 1994, I/44.

47. Хайтамий, Ахмад бин Хажар ал-Маккий, Тухфатуз-зуваар ила кабрин-набиййил-мухтар, басм.даяр. ас-Сайид Абу Умар, Танга 1992.

48. Харпутий, Абдуллатиф, Танкихул-келам фи акаиди ахли ислам, Дерсадет, 1330.

49. Шамсуддин Сами, Камусу Туркий, Дерсадет 1317, II/1330.

50. Шараний, Абдулваххаб бин Ахмад, ал-Явакид вал-жавахир, Каир 1959, II/171.